

Wstęp

Niniejsza publikacja podejmuje problem postrzegania niepełnosprawności w perspektywie humanistycznej, historycznej, egzystencjalnej i społecznej. Punktem wyjścia stał się *Światowy Raport o Niepełnosprawności* ogłoszony przez World Health Organization oraz poprzedzająca go *Konwencja Narodów Zjednoczonych o Prawach Osób Niepełnosprawnych*. Szacuje się, że ponad miliard osób (około 15% światowej populacji) żyje z pewną formą niepełnosprawności. Fakt ten zainicjował określone działania na rzecz ochrony praw osób z dysfunkcjami, a także przyczynił się do rozwoju inkluzywnej polityki społecznej i prawnej.

Bezpośredni wpływ na charakter niniejszego opracowania, w tym jego tematykę, miały spotkania naukowe Koła Sympatyków Dydaktyki Polonistycznej Uniwersytetu Łódzkiego, które odbywały się w 2024 roku. Dyskusje prowadzone podczas tych spotkań dotyczyły kluczowych zagadnień dydaktyki polonistycznej, literackich i kulturowych reprezentacji niepełnosprawności oraz językowych aspektów jej funkcjonowania w dyskursie naukowym i społecznym. Szczególnie istotne okazało się wypracowanie ustaleń korespondujących ze współczesnymi refleksjami nad tą problematyką, zgodnie z którymi:

Niepełnosprawność uznawana jest za coś wyjątkowego, ale w negatywnym sensie. Innymi słowy życie osób niepełnosprawnych jest życiem poza światem norm i jako takie było postrzegane do pewnego momentu jako życie mniej wartościowe. [...] Jakie miejsce w tej przestrzeni zajmuje niepełnosprawność? To pytanie otwiera na jedno z podstawowych zagadnień różnych narracji o niepełnosprawności: chodzi o zagadnienie miejsca dla doświadczenia niepełnosprawności w określonej wspólnocie oraz zagadnienie możliwości kwestionowania granic norm i popularnego dyskursu o niepełnosprawności, opartego właśnie na idei normy oraz na ideach braku i inności¹.

Ponadto, jak słusznie zauważa w swoich badaniach Lennard J. Davis, niepełnosprawność postrzegana jest przez pryzmat powszechnego rozumienia „normalności”, będąc czymś przeciwnym jej definicji oraz nieprzystawalnym². Wskazane ujęcie pozwala na refleksję dotyczącą aksjologicznych aspektów dysfunkcyjności człowieka, który staje się ofiarą wykluczenia, a także pojmowany zostaje jako

1 K. Muca, *Niepełnosprawność jako inność. Popularny dyskurs o braku sprawności w świetle kulturowych badań nad niepełnosprawnością*, [w:] *Ksenologie*, red. K. Olkusz, K.M. Maj, Kraków 2018, s. 150.

2 L.J. Davis, *The Disability Studies Reader, Introduction*, [w:] L.J. Davis, *Normality, Power and Culture*, New York & London 2013.

gorszy lub mniej istotny³. Objawia się to różnymi skutkami z zakresu tworzenia przestrzeni funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami, które z definicji są „ogólnodostępne”, lecz w praktyce okazują się nieprzystosowane. Mowa tu nie tylko o strukturach architektonicznych, ale także o mentalnym wymiarze społecznych zależności, relacji i współbycia, które często opierają się na wytworzonych stereotypach i uprzedzeniach⁴, wciąż występujących, mimo zmian paradygmatów percepcyjnych. Główną inspiracją, która tworzy możliwość empatii (niewyuczonej⁵), oraz pozwalające na włączenie osób z dysfunkcjami w świat człowieka, jest pojęcie Inności, umożliwiające, poprzez swoją pojemność semantyczną, próbę redefinicji ich podmiotowości. Zaproponowany sposób myślenia – czerpany z filozofii ponowoczesnych⁶ – nie tylko pozwala na zewnętrzne desygnowanie, określanie i współtowarzyszenie osób z niepełnosprawnościami, ale – co równie ważne – pozwala na możliwość podmiotowej refleksji tych ludzi, którzy świadomi są swej potencjalnej pozycji w dzisiejszym świecie⁷. Oprócz podejścia *stricte* filozoficznego i humanistycznego w prezentowanej pracy istotne stają się zagadnienia konotujące kulturowe, społeczne ujmowanie osób z dysfunkcjami współcześnie, jak i z perspektywy historycznej. Pogłębiają tym samym dotychczasowe badania dotyczące transformacji i rozwoju sytuacji niepełnosprawnych⁸. Tematyczna różnorodność i sposób ujmowania poszczególnych wizerunków są istotne, korespondują z przemyśleniami (post)humanistycznymi, których dominującą pozycją towarzyszy zachodzącym zmianom:

W rezultacie wytwarzania się w różnych splotach i konfiguracjach powstaje wielość tego, co nazywamy niepełnosprawnością i na czym osadzały się kolejne warstwy teorii / modeli / ujęć, fałdując i żłobiąc powierzchnię w powszechnie znane wzory [...] Możemy przechwycić i zatrzymać niektóre momenty stawania-się-niepełnosprawności, jakiś jej aspekt poznać i opisać, ale jego pewna odmiana / postać bytu, wariant istnienia bezustannie aktualizującego się w społecznych układach, maszynach, urządzeniach, wciąż przemieszczą się między różnymi terytoriami⁹.

3 Zob. R. Braidotti, *Po człowieku*, tłum. A. Kowalczyk, Warszawa 2012; R. McRuer, *Crip Times*, New York 2016.

4 C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność*, Warszawa 2008, s. 19.

5 A. Galant, *Dziwne troski. O niepełnosprawności w literaturze kobiet po 1945 roku*, [w:] *Polityki relacji w literaturze kobiet po 1945*, red. I. Iwasiów, Szczecin 2017, s. 133–134.

6 Zob. E. Levinas, *Ślad innego*, tłum. B. Baran, Kraków 1991; H.-G. Gadamer, *O skrytości zdrowia*, Poznań 2011.

7 T. Żółkowska, K. Kaliszewska, *Nowe perspektywy badania niepełnosprawności*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2022, nr 1, s. 15.

8 Zob. A. Ostrowska, *Niepełnosprawność w społeczeństwie 1993–2013*, Warszawa 2015; M. Kilian, *Niepełnosprawni w społeczeństwie*, „Polityka Społeczna” 2007, nr 11–12, s. 14–18.

9 J. Rzeźnicka-Krupa, *Społeczne ontologie niepełnosprawności. Ciało. Tożsamość. Performatywność*, Kraków 2019, s. 168.

W obliczu powyższych refleksji konieczne staje się przyjrzenie funkcjonowaniu obrazu niepełnosprawności w przestrzeni literatury, języka, kultury, a także dydaktyki. Ta ostatnia subdyscyplina humanistyczna odgrywa szczególną rolę w rozważaniach autorów niniejszej monografii. Funkcjonalność elementów edukacyjnych, ich charakter i możliwości zastosowania stają się przedmiotem analiz, interpretacji oraz propozycji aplikacyjnych w procesie kształcenia. Autorki (Kamila Socha, Patrycja Miśkiewicz, Wiktoria Tatar), podejmujące ten wymiar tematyczny, koncentrują się przede wszystkim na niepełnosprawności obecnej w literaturze dla młodszych i starszych czytelników (m.in. *Poczwarcze* Doroty Terakowskiej, *Elci i Kropce. Tajemnicy zaginionych szczeniactków* Megan Rix czy *Tajemnicy znikających ciasteczek* Aleksandry Chmielewskiej). Ich badania opierają się na analizie literaturoznawczej, kulturowej i społecznej, a fundamentem są rozwiązania i perspektywy dydaktyczne, które – w oparciu o przywoływane utwory – prezentują sposoby rozmowy o niepełnosprawności oraz kształtują jej rozumienie wśród uczniów. Wobec narastających przemian w zakresie inkluzywności osób z dysfunkcjami autorki podejmują trud wielowymiarowego ujęcia tematu, aby jego obecność w praktyce edukacyjnej była efektywna i zakorzeniona w naczelnej zasadzie empatii oraz dobra drugiego człowieka, odpowiadających współczesnym modelom społecznego współistnienia.

Obok wspomnianych prac w monografii znalazły się także artykuły poświęcone literaturoznawczej recepcji wizerunków niepełnosprawności (Katarzyny Majcy-Lipy, Kamila Ostrowskiego, Magdaleny Miszczuk), których wielość i niejednoznaczność stanowią rozwinięcie dyskursu podmiotowości osób z dysfunkcjami. Szczególnego znaczenia nabiera pytanie o ich percepcję na przestrzeni wieków, dzięki czemu literackie świadectwa – osobiste, prywatne i jednostkowe – zyskują wymiar uniwersalny. Co więcej, autorzy poszerzają dyskurs o niepełnosprawności, wzbogacając go perspektywą ponowoczesnej humanistyki. Analizowane przykłady pokazują, że reprezentacje te nie są jednowymiarowe: ujawniają napięcia między stygmatyzacją a próbą przyznania bohaterom sprawczości, między językowym utrwalaniem stereotypów a otwieraniem przestrzeni do ich przekraczania. W wielu tekstach powraca pytanie o granice normy i odmienności oraz o to, w jaki sposób język, styl i narracja kształtują rozumienie niepełnosprawności przez odbiorcę. Perspektywa historyczna i kulturowa pozwala dostrzec, że obrazy te nie są stałe – zmieniają się, podlegają reinterpretacjom i odzwierciedlają różne modele postrzegania człowieka w kolejnych epokach.

Z uwagi na interdyscyplinarny wymiar monografii znajdują się w niej również badania z zakresu językoznawstwa (Mikołaj Połetek, Julia Rybicka). Język, jako podstawowe narzędzie komunikacji, ale również nośnik wartości i norm kulturowych, odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu obrazu niepełnosprawności. Analizy językoznawcze koncentrują się zarówno na dyskursie potocznym, jak i medialnym czy edukacyjnym, ukazując, w jaki sposób określone sposoby

nazywania, metaforyzowania i wartościowania osób z niepełnosprawnościami wpływają na ich społeczną percepcję. W badaniach tych szczególne znaczenie mają procesy semantyzacji, konotacje leksykalne oraz dynamika zmian w języku publicznym od określeń nacechowanych negatywnie, marginalizujących, po terminologię neutralną czy afirmatywną, która wpisuje się w nurt języka wrażliwego na inkluzywność. Refleksje językoznawcze pozwalają tym samym uchwycić, jak głęboko zakorzenione w strukturach języka mechanizmy stereotypizacji i etykietyzacji mogą wpływać na utrwalanie lub przełamywanie społecznych barier wobec osób z dysfunkcjami.

Niniejsza publikacja jest efektem obrad konferencji studencko-doktoranckiej „Obraz osób z niepełnosprawnościami w języku, literaturze, kulturze i dydaktyce”, która odbyła się na Uniwersytecie Łódzkim w 2024 roku i zgromadziła wielu prelegentów, reprezentujących różne ośrodki akademickie oraz odmienne perspektywy badawcze. Spotkanie to stało się przestrzenią wymiany doświadczeń, poglądów i wyników badań, w której interdyscyplinarność nie tylko wzbogacała podejmowane zagadnienia, lecz także umożliwiała wieloaspektowe ujęcie problematyki. Autorzy i autorki, reprezentując różne etapy rozwoju naukowego wnieśli do niej świeżość spojrzenia, krytyczną refleksję oraz otwartość na nowoczesne metody badawcze. Proponowana publikacja stanowi spójny projekt, którego celem jest poszerzanie świadomości społecznej, a także wyznaczenie nowych kierunków w badaniach nad językowym, literackim i kulturowym obrazem niepełnosprawności.

*Małgorzata Gajak-Toczek
Kamil Ostrowski*